

בראשית בראה שרה את המולטימדיה

הפרייהיסטוריה של תיאטרון מחול "ענבל", שמלאו לו 35 שנה

מאת גיורא מנור

אותו מוכן-מאליו של "היה איש במקום שאין איש", היה אופייני לתקופה של טרום-מדינה, כאשר איש לא ציפה ליוזמתם של "מוסדות ממשלתיים", לתמיכתן של קרנות ולמלגות למיניהן. אומנם כבר אז נעשו צעדים על ידי מחלקות הקרן-הקיימת ובעיקר המרכז לתרבות של הסתדרות העובדים, לשמש כתובת לתמיכה ביצירה האמנותית, אבל אלה היו גורמים יחסית שוליים. (חוששני שהגיע העת, שהכוחות המתקדמים בישראל ישובו לתפיסת ה"אם אין אני לי מי לי", והתנועות הקיבוציות, ובעיקר מוסדות ההסתדרות יהיו שנית ליוזמים ולמגשימים בתחומי החינוך והאמנות. אבל זה נושא לרשימה נפרדת).

מכל מקום חיברה הגנת שרה ברמת-הכובש את "שיר השירים" שלה ונתבקשה לביים את "מגילת רות" במשמר-השרון ומאוחר יותר, לקראת חגיגות ה-25 של הקבוצה (משמר-השרון היתה אז חברה ב"חבר הקבוצות", שקדם ל"איחוד"), ביימה את חג האסיף והמים ואת גולת-הכותרת של יצירתה הטרנס-ענבלית, "בראשית", שהיא, על-פי העדויות שנשמרו בארכיון ובזכרונם של המשתתפים, תיאטרון טוטאלי, כולל, מה שמכונה כיום "מולטימדיה". אבל מונחים אלה לא היו אז עדיין בשימוש, ושרה וחברי הקיבוץ וילדיו, שביצעו את אותם מופעים המוניים, "לא ידעו שהם מדברים פרוזה".

ודאי אין זה מקרה, שהתפתחות אמנותית זו נולדה בקיבוצים. היא זכתה לכינוי מסכת, שם שהיה ברבות הימים לסמל הסאלאט הפאתטי של קטעים ותערובת מכל הבא ליד רגשנית, ולעיתים קרובות קיטשית, שהיתה למפלט לכל רכז תרבות במצוקה. ביצירתה פעל, בלי ספק, הגורם החברתי הדומיננטי ובצורה בימתית זו של תיאטרון כולל בא לידי ביטוי הישוב על כל שכבותיו, תוך ניצול הכשרונות השונים, המזדמנים, שבין חבריו, ילדיו וקבוצות הנוער שהתחנכו בו.

יתכן, שניכרה גם כאן השפעת המחשבה המרכז-אירופית, שנציגה המובהק היה רודולף פון לאבאן, אבי "כתב התנועה", ה-Labanotation, ויוצר התיאוריה של מחול-החובבים.

התיאוריה האסתטית שמאחורי גישתו של פון לאבאן התבססה על ההנחה, שניתן ליצור יצירה בימתית מעוצבת עיצוב אמנותי מושלם ומתוחכם בעזרת השתתפותם ההמונית של מבצעים בלתי מיומנים, כשהמשימות התנועתיות מתחלקות למרכיבים זעירים יחסית, שכל תנועה בהם פשוטה לכשעצמה, ורק ההרכב הכולל של היסודות הללו, שאינם דורשים טכניקה

שרה (אימנו) ילדה את יצחק, והיא כבר כבת 90. "ענבל", הצאצא האמנותי, הרוחני של שרה לוי-תנאי, יצא לאור העולם בשנת 1949, כשהיא כבר כבת 45. אמנם זה גיל שהוא רק כמחצית שנותיה של אשת אברהם אבינו, ובכל זאת גיל מפתיע לגבי יוצר אמנותי. לשמחתנו היא ממשיכה ליצור ולפעול במרץ רב עד עצם היום הזה, בו חוגג "ענבל", תיאטרון המחול הישראלי ביותר והמקורי שבכולם, את יום הולדתו ה-35. האמת ההיסטורית מחייבת לומר, ש"ענבל" לא נולד יש מאין, בגיל בו רוב היוצרים כבר מתחילים לסכם את יכול עבודתם. לעבודתה של שרה עם אותם צעירים תימנים, שעלו ארצה ב"מרבד הקסמים" מיד עם קום מדינת ישראל, שממנה נולד תיאטרון המחול שלה, קדמו שנים רבות של עיסוק אמנותי, שכלל, בעצם, את רוב המרכיבים הבימתיים – אם כי לא הסגנוניים – והדראמאטורגיים, המציניים את יצירתה המאוחרת.

בשנות מלחמת העולם השנייה עבדה שרה כגננת שכירה בשני קיבוצים, רמת-הכובש ומשמר-השרון. היו אלה השנים, בהן התפתח מה שמכונה "המחול העממי הישראלי", שנוצר כתוצאה ממודעות ברורה לצורך בסגנון מחול עצמי, ים-תיכוני, דווקא אצל אלה מאנשי המחול, שלא באו מרקע עדתי-מזרחי, אלא היו חניכי האסקולה המודרנית ביותר באותם ימים, זו של האקספרסיוניזם הגרמני, המרכז-אירופי כל כך. שרה לוי-תנאי היתה כמעט הנציגה היחידה של המזרח האותנטי בחבורה זו (אם להתעלם מהרקע הארץ-ישראלי המובהק של ירדנה כהן, למשל). אבל בשל מין קוריוז היסטורי, למעשה גם היא לא הכירה אז את הרקע התימני של עצמה, כי התחנכה בבתי-תומים ומוסדות-נוער (כגון כפר הנוער מאיר שפיה), אשכנזיים דווקא. "הכרתי את דוסטר ייבסקי ואת גתה הרבה שנים לפני שגיליתי את אוצרות שירתו של שלם שבזי..." היא מעידה על עצמה. בעצם חלמה שרה על תיאטרון, ואפילו למדה בסטודיו למשחק שניהל אז צבי פרידלנד, במאי תיאטרון "הבימה". אבל נרמז לה בצורה ברורה ביותר, שאין הרבה סיכוי לשחקנית חסרת מבטא "ראסי" להתקבל לתיאטרון...

ונחוץ היה להתפרנס. לכן למדה בסמינר לגננות ובעת עבודתה עם הילדים, כאשר נתקלה במחסור בשירי-ילדים, ישבה וחיברה לה מנגינות; כאשר נחוץ היה לארגן חגיגה, בגן, ובמסגרת הרחבה יותר של הקיבוץ, נראה היה זה כמשהו טבעי ביותר, שתחבר את התמלילים, תלחין את המוזיקה, תיצור את הכוריאוגרפיה ותביים את המופע כולו.

ומיומנות, הופכים לתצורה רב־קולית, בעלת גוונים ניגודיים ומבנים רבי־שכבות.

הוא אף ניסה להגשים רעיון זה בעזרת כתב־התנועה שיצר, כאשר הכין מופע המוני בעזרת משלוח הפרטיטורה התנועתית לאגודות ספורט רבות ותאי איגודים מקצועיים, הפזורים על פני גרמניה כולה. כל קבוצה למדה את תפקידה בנפרד בביתה, ורק בחזרה הגנראלית נפגשו כל המשתתפים, ותוך שעתיים־שלוש לש היוצר את המרכיבים השונים למסכת אחת. (סליחה, אבל עלי להשתמש בתיבה נדרושה זו, כי אין טובה ממנה לתאר את המעשה).

אולי מבלי להיות כלל מודעת לרעיונותיו של פון לאבאן – אם כי יתכן מאוד שהדם הגיע לאזניה של שרה דרך אותם יוצרי המחול העממי הישראלי, שעלו ארצה מגרמניה, ונטלו חלק בקונגרסים בהם בוצעו המסכתות הללו – הלכה שרה לוי־תנאי בדרך דומה. אלא שכאן עמד לרשותה יישוב שלם, על שכבות הגיל השונות שבו, על האמצעים הטכניים, כגון טרקטורים, שהיו מסוגלים ליצור במה ענקית, מעוצבת, תחת כיפת השמיים. גם כאן הכוח הטמון בצורה הבימתית החדשנית היה בהמוניות, במסה של משתתפים, ולא הסולנים ויכולתם הם שקבעו את הרמה האמנותית.

ונוסף גורם בעל חשיבות, שלא היווה מרכיב מרכזי במופעים מסוג המוני זה בארצות אחרות: הטקסט התנ"כי.

אחת הקללות העיקריות של האומנות הישראלית על כל צורותיה היא העדר מכנה משותף תרבותי, שיאחד את המודע והתת־מודע של הציבור כולו. אולי באמת רק סיפורי המקרא מהווים, עד עצם היום הזה, תשתית תרבותית משותפת לכל הישראלים. מופע "מעשה בראשית" במשמר־השרון התבסס על הפסוקים הראשונים של "בראשית", ועל כן העיבוד יכול היה להתבסס על הכרות כל צופה וצופה עם הטקסט המורש, המושמע והנרקד.

המטאפורה התנ"כית והמחיקה של עמנואל עמירן (פוגאצ'וב) שימשו מטרה רעיונית קונקרטיה.

שרה עצמה מתארת את עבודתה כך:

"ב"בראשית" יצאתי מן הטקסט עצמו. ילדים בכחול (מים) ואחרים בחום (אדמה) התערבבו זה בזה ויצרו לבסוף קבוצות נפרדות, ממש כפי שנאמר בבראשית, פרק א'.

"התכוונתי ליצור אווירה פשוטה, חמימה, מעין האווירה שבמחזהו של מרק קובלי, "כרי דשא" (המתאר את סיפורי התנ"ך בעיניו של מטיף־דת כרשי). מה שיצא היה מעין "הפנינג", עוד מונח שלא היה ידוע אז. תחילה היו רק קולות בחשכה. על בימה שהוקמה על דשא הקיבוץ, ובירכתיה מעלה אלכסוני, עליו רצו בכיוונים שונים ילדים בבגדים כחולים, שעה שאחרים שכבו על רצפת הבימה, ורגליהם המונפות באוויר נעות כמיני דגים בתוך המים הכחולים.

"המבוגרים – חברי הקיבוץ – היו לעצים, שהילדים טיפסו על זרועותיהם, כעל ענפים. ילדים אלה בכחול יצרו את השמיים מעל, שוב על פי מה שנאמר בבראשית.

"קבוצה אחרת של צעירים בדמות חיות שונות, נתקבצה במרכז הבימה, כמסתירה סוד כלשהו. החיות נפוצו ונתגלה אדם, שהתרומם לאיטו מן הריצפה. הוא וחווה מגלים זה את זה, ומתחילים לצעוד יחד על גבי האלכסון שבחלקה האחורי של הבימה. כל הייצורים מצטרפים אליהם בתהלוכה."

תמליל המופע, שנשמר בארכיון קבוצת משמר־השרון רומז, בעיקר ב"הערות הבימוי" של שרה, לעיצוב היצירה.

קורא: בראשית ברא אלהים את השמיים ואת הארץ (תמונה. שתי קבוצות, שמיים וארץ ניגוד ניצחי).

ומיד אחר כך:

קב' שמיים: שמיים –

קב' ארץ: ארץ – (מעין קריאת תיגר. מרד הארץ כלפי השמיים). עם תחילת התווה ובוהו מתחילה התנועה עצמה.

2 הקבוצות: (יחד בתנועה מטה ומעלה). לבסוף הכל "צונחים אחד אחד" ושעה שהקורא משמיע: "וחושך על פני התהום", והכל עונים לו: "על – פני התהום" מופיע "סילון אור דקיק" ומיד אחר כך "הסילון מרחף על מערבולת הגופות" וכל קבוצת רוקדים בנפרד "מתרוממת – ורצה אל עמוד האור".

וביום השני לבריאה, בו מבדיל אלהים בין מים למים, "סילון אור עובר אל הרקיע, האנשים מרימים ידיהם כנמשכים, גבם אל הקהל" ופונים לבסוף אל הקהל בשירה "ויהי ערב, ויהי בוקר, יום שני".

וביום הרביעי יעש אלהים את שני המאורות הגדולים. "כדור אש מופיע מצד אחד ונודד לצד השני". "וחרמש הירח מופיע מצד אחד".

"הנה מנצצים הכוכבים – אלה הילדים הקטנים בגלימותיהם הכהות. כל ילד ופנסו (פנס – כוס חשמלי זעיר) נוצץ בידו, כשהוא מנופף בו בתוך החשיכה" – מתאר את הנעשה ד.א. [חבר משמר־השרון, ב"דיעות מזכירות חבר הקבוצות", מס' 3 (34), 12.10.1950], והוא ממשיך: "הנה הדשיא הדשא וצמחו העצים מניבי הפירות. מופיעות החיות והקופים, כשהמלחמה לקיים יורדת איתם לעולם".

ד.א. רואה את הדרוויניזם בקטע שבתמליל מתואר דווקא כך: "תנועות חיבה ותודה בין החיות למיניהן..."

מחול השמחה של החיות והחרקים "נפסק לפתע על ידי רעם אדיר. החיות נרתעות ונופלות", המבשר את בריאת האדם, המושל בבעלי־החיים. "החיות נרתעות ובמרכז מתגלים אדם וחווה שכובים על הארץ, רדומים... אדם וחווה מתעוררים. מגלים אחד את השני. פנטומימה ללא מוסיקה. המוסיקה מתחילה רק כשמבטם נתקל בחיות ובבהמות, פגישת האדם והחיה. משחק ממושך של פחד, רתיעה או כיבוש, כניעה והתרפסות... החיות מסביב אדם וחווה. מהן מתרחקות ומהן נכנעות מאין ברירה." דברי שרה בתמליל.

ונשוב אל תיאורו ד. א.: "הזוג הראשון עובר בלווית החיות השונות את הארץ, מופתע ונדהם ממראה עיניו ומפעם בפעם

כל זה היה עוד בטרם היות "ענבל" לתיאטרון מחול. מעשה בראשית במשמרה-השרון היה גם, כך ניתן לקבוע ממרחק הזמן, ראשיתו של הסגנון הייחודי של שרה לוי-תנאי ככוריאוגרף מקצועני, והיא היתה לאחד ממעצבי המחול הגדולים שבעולם. יתכן וללא אותו קשר כמעט מקרי - היא ישבה בקיבוצים בשנות מלחמת העולם השנייה משום שבעלה התגייס אז לצבא הבריטי, וכך כגננת שכירה קל היה יותר לעבוד ובה בשעה לטפל בשני ילדיה הקטנים - לתנועה הקיבוצית והוותיה הקולקטיבית, היתה שרה מגיעה לעיצוב סגנונה הבימתי המאחד, הכוללני, רק שנים רבות אחר כך. איני יודע אם היא היתה אז כבר מודעת לקשר היחיד במינו שבין הספר ("הדיוואן", ספר השירות והשירים התימני) למחול, המצוי, כמדומני, אך ורק אצל יהדות תימן. מכל מקום בהכנסת הטקסט למחול הקדימה בהרבה שנים את היוצרים האחרים ברחבי העולם.

זורק מבט לעברים. לבסוף גם מקבל את הדברים כהווייתם, עולה ומתנשא מעל לכל וכל היקום מרכין ראשו בפני הכוח החדש, אשר עלה עליו לשלוט. מראה הזוג הראשון הצועד בין הדמויות הפנטסטיות הוא נפלא. המקהלה והתזמורת שרים 'ויכולו'. הכל זזים ומתקדמים מול אדם וחווה, המסתכלים ממרום בכוחות הטבע. חושך."

איזה ניגודים דראמאטיים וצורניים נפלאים מצאה שרה בתוך האידיליה כביכול של בראשית. המעברים האורגאניים, המתבקשים כאילו מאליהם בין טקסט, מוסיקה, מחול ותנועה משחקית, יוצרים את הכוח שביצירה בימתית כוללנית זו. הצליל והתנועה מהווים מקשה אחת, בניגוד בולט לתחושת הקונגלומראט, עירבוב המרכיבים שאינם שייכים זה לזה, שגרמה ליחס הבוז והזלזול ל"מסכת", שהיתה נפוצה כל כך בחגיגות כארץ בעשרים שנות קיומה הראשונות של מדינת ישראל.

ART CORNER

בעיצוב

שלמה חזיז את מרסל אוליביה

☆ בגדי ריקוד ☆ לבוש ללהקות מחול ותיאטרון

ריינס 20 פינת פרישמן 49 תל-אביב, טל. 221426
Tel-Aviv, 20 Reines St. Corn, Frichman, Tel. 221426